

На погрешној страни историје? Ратни ангажман српске елите у Великом Бечкереку 1914–1918.

Апстракт: Осим што је по својој природи био империјалистички, рат између Аустроугарске и Србије који је избио у лето 1914. и врло брзо попримио светске размере носио је и братоубилачки карактер. О томе убедљиво сведочи велики број Срба који се у редовима аустроугарске војске борио против својих сународника. И док су неки од њих дезертирвали, одлазили да се као добровољци боре у редовима војске Краљевине Србије, ризикујући тако смртну казну, репресије према својим породицама и конфискацију имовине због почињене издаје, други су остајали одани Двојној монархији, подређујући тиме – вољно или невољно – припадност нацији којој су припадали осећању верности држави у којој су живели. Дobar део српске политичке, друштвене и културне елите провео је рат стојећи чврсто на званичним позицијама аустроугарске политике, да би у јесен 1918. био суочен са њеним поразом и нашао се на губитничкој страни. У раду се разматра ратни ангажман представника овог дела српске елите на примеру Великог Бечкерекa и његовог окружења, потенцијални мотиви за њихово опредељење у рату, као и третман који су после рата имали у новоформираној југословенској држави против чијег су се оснивања *de facto* претходно борили и међу сународницима против којих су до јуче ратовали. На тај начин прилог настоји да отвори осетљиво питање које је до данас остало успешно прећутано.

Кључне речи: Први светски рат, Велики Бечкерек, Банат, Аустроугарска, елите.

Правећи осврт на досадашња сазнања и научну продукцију о Првом светском рату на подручју данашњег Зрењанина (некадашњег Великог Бечкерекa) и средњег Баната као његовог непосредног окружења, лако се запажа једна дубоко укореењена, широко распрострањена и чврсто уврежена слика: представа Првог светског рата сведеног на уводне дане интернације, малтретирања и прогоне српских првака, те на јесен 1918. године и дане преврата у којима Српски народни одбор преузима власт и успешно припрема улазак српске ослободилачке војске. Корени такве представе налазе се у међуратном периоду, када је од стране победника брижљиво неговано сећање на Први светски рат, његове учеснике, жртве и споменике. На главном градском тргу је 1926. подигнут споменик краљу Петру I Карађорђевићу; у порти локалне Успенске цркве подигнуто је спомен-обележје посвећено погинулим добровољцима. Апотеоза великобечкеречких Срба који су у јесен 1918. извршили преврат, преузели контролу над градом и дочекали српску војску доживела је свој врхунац у свеобухватној монографији *Петровград* која је публикована 1938. године, поводом обележавања две деценије од

---

¹ Филип Крчмар, Историјски архив Зрењанин, Зрењанин, Србија; kikazr@gmail.com.

стварања југословенске државе.² У њој су истицана страдања, прогон и интернација српских народних првака (Славка Жупанског, Емила Гавриле, Драгутина Мојића и др.), величане заслуге добровољачког покрета и банатских добровољаца, а акценат је чврсто стајао на првим и последњим данима рата. Четири ратне године у самом граду у потпуности су се нашле ван видног поља аутора, чија се пажња углавном преусмеравала на друге фронтове и догађаје (где су ратна дејства више долазила до изражаја), да би се у Велики Бечкерек вратила тек у јесен 1918. Историјске епизоде са преузимањем власти Српског народног одбора од Торонталске жупаније, обрачуном са мађарском Народном гардом и уласком српске војске у град микроскопски су анализирани, до најситнијих детаља и до те мере да су данас постали готово једина присутна, рекло би се чак и доминантна слика Великог Бечкереча у време Првог светског рата.

У таквом писању историје пренебрегнута је чињеница да је рат трајао од 1914. до 1918, те да је дубоко поделио српско друштво; локална историографија је одужила дуг оном његовом делу који се на крају рата нашао на страни победника, у потпуности прећутавши држање и судбине оних Срба који су се нашли на страни поражених. У питању је непожељна слика оног дела српске елите који је рат провео на страни Аустроугарске, подредивши тиме припадност српском етникуму верности хабзбуршкој држави; слика непожељна, неподобна и непријатна, у довољној мери да буде потиснута и табуизирана, али опет исувише значајна да би могла бити игнорисана, тим пре што је добар део те и такве елите у међуратном периоду играо веома запажену улогу у јавном и политичком животу Великог Бечкереча.

Деведесетих година прошлог века, са падом комунизма и увођењем вишестраначја, у Зрењанину је оживело интересовање за Први светски рат. Пробуђено занимање за његове учеснике, догађаје и појаве највише се манифестовало у променама назива улица³, подизању и иницијативама за подизање споменика и спомен-обележја⁴, обележавању значајних јубилеја и годишњица, у нешто мањој мери кроз писање историјских радова⁵.

² Александар Станојловић (ур.), *Петровград*, Петровград 1938. Ова књига доживела је два репринт-издања 1997. и 2004. године.

³ Тако је нпр. улица Маршала Тита (главна градска улица), 1992. понела назив Краља Александра I Карађорђевића, а улица Максима Горког названа је по војводи Петру Бојовићу. Улица Југословенске народне армије преименована је у Краља Петра I, а 2002. године је улица 29. новембра добила назив Емила Гавриле, који је носила у међуратном периоду.

⁴ Већ 1991. године у Зрењанину је покренута иницијатива за подизање новог споменика краљу Петру (стари је у међувремену био срушен од стране немачког окупатора 1941). Ова идеја је реализована тек 2006. године (Nada Boroš-Vesna Majstorović, *Spomenik kralju Petru Prvom Karađorđeviću u Zrenjaninu*, Zrenjanin 2005). Осим тога, 1993. године је свечано откривена спомен-биста војводе Петра Бојовића (Б. Јајић, „Патриотска златна нит”, *Зрењанин* 2167, год. XLII, 26. новембар 1993, 1–2), док је нешто раније поводом 75-годишњице присаједињења Војводине Србији, била откривена спомен-плоча на дому Српске православне црквене општине у Светосавској улици, где је 31. октобра 1918. основан први Српски народни одбор (Филип Крчмар–Дејан Воргић, „Спомен-обележја у порти Успенског храма у Зрењанину”, *Рад музеја Војводине* 53, Нови Сад 2011, 201). Пет година касније (1998), на оближњој кући Славка Жупанског такође је откривена спомен-плоча (Владимир Зделар, „Прво српско народно веће у Војводини”, *Зрењанин* 2423, год. XLVII, 30. октобар 1998, 4; Б. Ј., „За патриотизам и слободољубље”, *Зрењанин* 2424, год. XLVII, 6. новембар 1998, 4).

⁵ Од радова који су настајали у то време, а за своју тему имали Први светски рат у Великом Бечкереку, издваја се књига Милана Ђуканова *Српски народни одбор у Великом Бечкереку* (Зрењанин 1998), чије се друго, допуњено издање појавило 2010. године под нешто измењеним називом (*Први српски народни одбор 1918*). Њен садржај се у доброј мери ослања на монографију *Петровград* из 1938, која је у то време добила репринт-издање (1997), а настала је поводом обележавања 80 година од присаједињења Војводине Србији. Такође, тим поводом је у локалном недељнику *Зрењанин* покренут полугодишњи фељтон **Душана**

Све ове активности своје фактографско упориште су налазиле у поменутој монографији *Петровград* и тек донекле у усменој традицији. Тако је до данас практично на снази остало виђење Великог Бечкерека у Првом светском рату које су својевремено оставили његови учесници који су се нашли на победничкој страни. Из тог виђења стиче се утисак о непомућеном јединству, слози и заједничком наступу и судбини српске елите у граду током рата.

Међутим, сачувана архивска грађа, периодика и др. историјски извори причају другачију причу: они недвосмислено сведоче о озбиљној подели српског друштва и његове елите, која је видљива управо на примеру Великог Бечкерека. На супротној страни од интернираних српских првака и виђенијих интелектуалаца у граду нашли су се бројни угледни Срби, који су за четири ратне године давали подршку аустроугарском ратном напору. Њихова подршка била је различитог карактера и кретала се у распону од јавних манифестација верности хабзбуршкој династији и мађарској држави, преко новчаних и робних издвајања за потребе Црвеног крста и војске до мобилизације, одласка на фронт и физичког учешћа у ратним дејствима. О њиховим мотивима и разлозима за такво држање свакако се може спекулисати надуго и нашироко, од једног до другог појединачног случаја; међутим, прећуткивање њиховог ратног ангажмана (које је и данас актуелно) представља озбиљан пропуст локалне историографије и сужава могућности једног ширег историјског погледа на Велики Бечкерек у судбоносним годинама Првог светског рата.

Први случајеви пристајања српске елите уз аустроугарске власти забележени су непосредно након Сарајевског атентата⁶. Они су свакако делом били мотивисани и више него оправданим страхом од репресалија према Србима које су заиста и уследиле – не само у Великом Бечкереку већ и у другим срединама, али је било и другачијих примера. „Лојалност словенске популације Војводине све до пред крај рата била је остварена како у сегменту војне регулативе, тако и у административном контексту”.⁷

Топалова о краљу Петру I (*Зрењанин* 2415–2439, год. XLVII/XLVIII, 4. септембар 1998 – 26. фебруар 1999), те нешто краћи пригодни фељтон **Владимира Зделара** посвећен Великом Бечкереку у Првом светском рату („Прво Српско народно веће у Војводини”, *Зрењанин* 2423, 30. октобар 1998, 4; „Међународна дипломатија и акције Српског народног већа и гарде до ослобођења града”, *Зрењанин* 2424, 6. новембар 1998, 4; „Луча слободе – 17. новембар 1918”, *Зрењанин* 13. новембар 1918”; *Зрењанин* 2425, год. XLVII, 13. новембар 1998, 4). У новембру 1998. је у Народном музеју Зрењанин приређена изложба под називом „Ослобођење Зрењанина и добровољци из средњег Баната 1914–1918” (Сл. Милин, „Поводом празника општине Зрењанин. Добровољци средњег Баната”, *Зрењанин* 2426, год. XLVII, 20. новембар 1998, 8), а откривено је и спомен-обележје посвећено бригадиру Драгутину Ристићу који је 17. новембра 1918. на челу српске војске ушао у Велики Бечкерек (М. Б., „Народ свом ослободиоцу”, *Зрењанин* 2427, год. XLVII, 27. новембар 1998, 2).

⁶ Поделу у српском друштву је правилно уочио **Милош Црњански**, који је рат провео на страни Аустроугарске, борећи се у Галицији као војник 29. ц. и к. пешадијског пука са седиштем у Великом Бечкереку. Пишући после рата о Гаврилу Принципу и Сарајевском атентату, он је приметио: *Његов (Принципов – прим. Ф. К.) акт одобравала је само наша сиротиња и омладина. Буржоазија није одобравала акт Принципа*. На другом месту (*Коментар уз „Здравциу”*) каже: *Сарајевски атентат значио је велику промену у историји нашег народа, па и појединаца који су том народу припадали (...) Принцип је први пут поделио наш народ на класе. Убиство аустријског престолонаследника одобравале су само, такозване, ниже класе и омладина. Такозвани виши сталези, буржоазија и црква, убиство нису одобравали*. Милош Црњански, *Изабрана дела*, Београд–Ваљево 2007, 1079.

⁷ Саша Марковић, „Срби у Великом рату: национално између херојства и страдања”, у публикацији: Драгана Катић–Мирослав Јахимовић, *Зборник радова са међународне конференције „Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату”*, Нови Сад, 29–30. октобар 2015, Нови Сад 2016, 114. – Исидора Секулић је с тим у вези забележила да су први дани рата били, вероватно, *одвратна позорница кукавичлука и подлости код Срба у Угарској* (С. Марковић, *нав. дело*, 114).

На ванредној седници Муниципалног одбора Торонталске жупаније, сазваној 11. јула ради изјаве саучешћа Жупаније поводом смрти престолонаследника Франца Фердинанда, краљевски саветник др **Милош Ђорђевић**, угледни великобечкеречки адвокат⁸, изјавио је да *угарски Срби чврсто и верно пристају уз мађарску отаџбину и да су испуњени љубављу и поданичком лојалношћу за краља и његову породицу*. Он је убеђен да се његови српски суграђани са гађењем ограђују од злочиначких атентатора и мисаоних подстрекача овог недела⁹. Два дана касније, градоначелник Великог Бечкерека, помађарени Србин **Золтан Перишић**, у својој беседи одржаној пред Градским већем, правдао је репресалије под којима су се Срби нашли након атентата¹⁰.

У локалним реакцијама на догађаје у Сарајеву, великобечкеречки прота **Ђура Страјић** позвао је Градоначелничко звање да присуствује свечаном парастосу који је служио 5. јула у Светоуспенском храму за покој душе престолонаследника Франца Фердинанда и његове супруге. Сачувана позивница са израженим елементима жалости увелико и упадљиво превазилази сачуване изјаве жалости од месне католичке цркве.¹¹ Темишварски владика **Георгије Летић** – у време када је рат већ почео – упутио је посланицу својим верницима у којој их је *подстакао на љубав према отаџбини и испуњавање патриотских дужности, опоменувши сваког мађарског држављанина српског порекла да се покаже као верни син наше отаџбине*¹². Владика Георгије је 31. децембра 1916. године присуствовао, заједно са осталим великодостојницима Српске православне цркве (Гаврило Змејановић из Вршца, патријаршијски намесник Мирон Николић) крунисању новог мађарског краља Карла, који је наследио Франца Јозефа. Након крунидбене свечаности, они су примљени у свечану аудијенцију код цара-краља и дали свечану изјаву непоколебљиве верности.¹³ Касније, у међуратном периоду, владика Летић постао је први епископ Банатске епархије (настале након поделе Баната) и остао у доброј успомени као оснивач женског манастира посвећеног Светој Меланији Римљанки у Петровграду.¹⁴ У складу са латинском крилатицом *de mortuis nihil nisi bene*, о његовом ратном ангажману и држању се након његове смрти ћутало.¹⁵ И Страјић и Летић су у међуратном периоду остали упамћени као врли узорни родољубља и симболи борбе за српску националну ствар.

⁸ Родом из Кумана, Ђорђевић је био вођа Српске либералне странке у Великом Бечкереку и један од главних сарадника Михаила Полит-Десанчића; играо је значајну улогу у градској комуналној и жупанијској политици, био председник Српске православне црквене општине (1908–1914) и директор Српске штедионице, као и кандидат за посланика на Народном црквеном сабору (А. Станојловић, *нав. дело*, 183).

⁹ „Die Trauer des Komitates für das Thronfolgerpaar”, *Gr.-Becskereker Wochenblatt* (= *GBWb*) 28, 11. Juli 1914, 1. За пун текст његовог обраћања жупанијској скупштини в.: „Torontálvármegye gyász a trónörökös-párért”, *Torontál* 154. sz., 1914. július 10, 1–2. o.

¹⁰ „Városi közgyűlés”, *Torontál* 157. sz., 1914. július 14, 2. o.

¹¹ Историјски архив Зрењанин (= ИАЗ), Ф. 3 Велики Бечкерек, град са уређеним сенатом 1769–1918 (= Ф. 3, 1769–1918), „Позив Ђуре Страјића, великобечкеречког проте, на парастос за Франца Фердинанда и супругу”, бр. 14003/1914. Такође в.: „Lokales. Die Trauer für das Thronfolgerpaar”, *GBWb* 27, 4. Juli 1914, 4.

¹² „Tagesneuigkeiten. Serbischer Gottesdienst zum Wohle des Vaterlandes”, *GBWb* 33, 15. August 1914, 2; Филип Крчмар–Аранка Балинт, *Почетак Првог светског рата у светлу великобечкеречке штампе*, Зрењанин 2014, 474–475.

¹³ Ј. Пејин, „Банат у Великом рату 1914–1918”, у публикацији: Миодраг Матицки–Видоје Јовић, *Банат кроз векове. Слојеви културе Баната*, Београд 2010, 232.

¹⁴ А. Станојловић, *нав. дело*, 126–129.

¹⁵ Бранко Магарашевић, „Епископ банатски д-р Георгије Летић 1872–1935”, *Гласник Историјског друштва у Новом Саду* 9, св. 1–4, Нови Сад 1936.

Ипак, околност да је Српска православна црква дала огроман допринос ратним напорима Аустроугарске монархије и апеловала на своје вернике да искажу лојалност властима данас се објашњава као изнуђен потез тешком ситуацијом у којој се нашао српски народ када му је приписана колективна кривица за Сарајевски атентат, те се одбацује констатација да је *сарађивала са режимом*¹⁶. Као разлог за овакво држање свакако се не сме занемарити ни чињеница да је председник мађарске ратне владе Иштван Тиса упозорио високо свештенство Карловачке митрополије да ће свака нелојалност српског живља бити сурово кажњена.¹⁷ Отуда се лојалност Српске православне цркве аустроугарским властима, поред традиционалне упућености поглаварства верских заједница на државни врх, може задовољавајуће објаснити жељом да се заустави погром српског народа.¹⁸

Почетком јануара 1915, када је рат улазио у другу календарску годину, делегација састављена од тридесетак угледних Срба из градске четврти Граднулица учинила је подворење торонталском великом жупану и владином комесару за Јужну Угарску др Лајошу Делиманићу и, честитајући му Нову годину, искористила прилику да га увери у своју верност према мађарској отаџбини и династији, напомињући да је *свесна својих патриотских обавеза*¹⁹.

Слична епизода одиграла се неколико месеци касније, у мају 1915, али је имала знатно јачи одјек: Срби-Граднуличани су том приликом, осим израза верности мађарској држави, великом жупану Делиманићу уручили и новчани прилог за Црвени крст у износу од 1.228 круна²⁰. Велики жупан је о овој посети обавестио председника мађарске владе Иштвана Тису, који је нашао за сходно да се путем телеграма захвали српским паорима из Великог Бечкерека. Његов телеграм, упућен Делиманићу, гласио је: *Са искреном радошћу примио сам вест од Вашег благородства о лојалности нашој мађарској отаџбини коју је изразила депутација великобечкеречких српских земљорадника, као и о великодушном прилогу који је иста определила за тамошњу филијалу Црвеног крста. Молим Ваше благородство да поменути земљорадницима у моје име ода признање за њихов патриотски наступ. Тиса.*²¹

¹⁶ Предраг М. Вајагић, „Ратни зајмови Аустроугарске на простору Војводине 1914–1918”, у: Драгана Катић–Мирослав Јаћимовић, *Зборник радова са међународне конференције „Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату”*, Нови Сад, 29–30. октобар 2015, Нови Сад 2016, 149–150.

¹⁷ Слободан Бјелица, „Страдање Срба у Срему 1914”, у публикацији: Мирослав Јаћимовић–Драгана Ћираковић (ур.), *Зборник радова са међународне конференције „Архив, медији и култура сећања у Првом светском рату”*, Нови Сад 29–30. октобар 2014, 249.

¹⁸ П. М. Вајагић, *нав. дело*, 149.

¹⁹ Депутацију граднуличких Срба, предвођену Душаном Цвејановим, чинили су: **Теодор Радојчић, Душан Рокнић, Ђурица Турински, Жива Грубачки, Жива Рацков, Ђура Димитријевић, Сава Рацков, Мита Цветков, Младен Цвејић, Милан Јанкахидац, Пера Грубачки, Младен Грубачки, Стева Ерски, Стева Нићетин, Стеван Бурсић, Сава Ђаковачки, Љубомир Ђурић, Миша Дајић, Александар Стефановић, Жива Кирићански, Цвета Мађаров, Рада Радованчев, Светислав Бађин, Љуба Истрат, Жива Истрат, Стева Радић, Милан Радић, Пера Турински, Риста Ђурчин, Ника Миља, Душан Недић, Миливој Мартинов, Мита Гардиновачки, Жива Воргић, Миша Латовљев, Јоца Аћин, Цвета Дајић, Ника Велисављев, Кузман Радованчев, Сергије Крстић** и др. „Lokales. Serbische Deputation beim Obergespan”, *GBWb* 2, 9. Januar 1915, 3.

²⁰ „Lokales. Patriotismus der hiesigen Serben”, *GBWb* 21, 22. Mai 1915, 3.

²¹ Оригинални текст телеграма гласио је: „*Méltóságos Dellimanicus kormánybiztos urnak Nagybecskerek. Igaz örömmel vettem a nagybecskereki szerb gazdaközönség küldöttségének magyar hazánkhoz való ragaszkodásuk érzetében Méltóságod előtt nyilvánított hűségnyilatkozatát, valamint a Vörös Kereszt Egyesület ottani fiók részére átadott nemes adományok bejelentését. Felkérem Méltóságodat, hogy az említett gazdaközönségnek ezen hazafias*

Од самог почетка ратних операција и претварања оружаног сукоба у „конфронтацију светских размера”, у Великом Бечкереку је, осим декларативне, приметна и материјална подршка истакнутих Срба у потпомагању аустроугарског ратног напора.

У септембру 1914, управник и учитељ српске православне вероисповедне школе у месту, Миливој Бугарски, послао је великобечкеречком листу *Torontál* новчани прилог у износу од 13 круна и 40 филера, који је прикупио међу својим колегама учитељима, уз напомену да ће сваки од њих уплаћивати 1% своје плате у хуманитарне сврхе.²² Пивара Лазара Дунђерског приложила је у исто време 2.000 круна за великобечкеречки огранак Црвеног крста²³, за који су новчане прилоге дали и други Срби Великобечкеречани; махом се радило о супругама угледних грађана, од којих су неки били мобилисани, па чак и интернирани – удовица Милана Михајловића, удовица Софија Пејић, Олга Матејић, супруга др Теодора Станковића, др Арона Пешића, Павла Ристића, Ђоке Ристића, др Славка Жупанског (интернирца и касније председника Српског народног већа), Богдана Живковића, Саве Клеа, Емила Николића, Николе Купусаровића итд. Том приликом је прикупљено укупно 248 круна.²⁴ Нешто касније, апотекар Емил Николић дао је 25 круна, трговац Јулије Матејић и супруга Олга – 20, браћа Краљев (власници штампарије) – 5, др Младен Панић – 3, штампар Сава Толички, Милан Радић и Јован Смедеревац – 2,5 круне, Милан Стајић – 2 круне итд.²⁵ Међу приложницима су забележени и Српска православна црквена општина (200 круна)²⁶, Светоуспенски храм у центру града (12,5 круна), Ваведенски храм у Граднулици (12,5 круна), али и адвокат Андрија Васић (касније један од оснивача Српског народног већа), прота Ђура Страјић, др Милош Ђорђевић, Петар Субић и др. виђенији Срби у граду.²⁷

Далеко важније од новчаних прилога било је учешће српске елите у ратним операцијама аустроугарских оружаних снага. У извештају о мобилизацији на подручју Торонталске жупаније који је поднео Муниципалном одбору, поджупан Агоштон Јанко

---

megnyilatkozásért elismerésemet kifehezésre jutatni sziveskedjék. Tisza.” („Hirek. A miniszterelnök elismerése a nagybecskereki szerb földműves gazdáknak”, *Torontál* 1915. május 21, 3. o. Такође види: „Lokales. Patriotismus der hiesigen Serben”, *GBWb* 21, 22. Mai 1915, 3).

²² „A nagybecskereki hazafias szerb tanítók”, *Torontál* 212. sz., 1914. szeptember 19, 3. o.

²³ „Tagesneuigkeiten. Wohltätige Kriegsspenden”, *GBWb* 37, 12. September 1914, 3.

²⁴ „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 214. sz., 1914. szeptember 22, 2. o. Слично је било и у Ченти, где су прилоге махом прикупили – Срби.

²⁵ „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 216. sz., 1914. szeptember 24, 2–3. o.

²⁶ У вези са овим давањима Српске православне цркве у Великом Бечкереку, занимљив је један новински чланак који се после рата појавио у локалном листу *Банатски гласник*, званичном гласилу Радикалне странке у Банату. У њему је сликовито приказано држање верских заједница за време рата: *Током прошлог рата стара мађарска влада често је закуцала на врата српске православне општине и завапила: „Дајте ми новаца да тучем Србијанце?” Какав је одговор добила? Питајте г. Цвеју Исаковића, ондашњег и садашњег председника српске православне црквене општине у Великом Бечкереку. Ви питајте њега, а ми знамо: мађарска влада отишла је празних џепова из српске православне црквене општине...* (подв. Ф. К.). *Током прошлог рата стара мађарска влада често је закуцала на врата католичке цркве и питала: „Дајте ми новаца да тучемо православне Србе?” Какав је одговор добила? Питајте жупника њиховог; њега питајте, а нас слушајте: католичка црква није одрицала помоћ мађарској влади... Исто би се дало испричати и за јеврејску цркву. „Дито” за калвинску цркву.... Током прошлог рата није било верске разлике кад је била реч – о држави...* („Што раде цркве у В. Бечкереку. Да ли нам дају пример родољубља?”, *Банатски гласник* (= БГ) 193, 9. септембар 1921, 1).

²⁷ „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 218. sz., 1914. szeptember 26, 2. o. Такође види: „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 215. sz., 1914. szeptember 23, 2. o. „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 217. sz., 1914. szeptember 25, 2. o. „Hirek. Adományok a Vöröskeresztnek”, *Torontál* 219. sz., 1914. szeptember 28, 2–3. o. итд.

навео је, између осталог: ...*Нигде није било кашњења и на подручју читаве Жупаније нигде није било случајева да је неко на мобилизацију био приморан или да је редарство некога морало да приводи на силу. Нарочито морам да истакнем да су војни обвезници српске националности без одлагања стали вољно под нашу заставу* (подв. Ф. К.)²⁸.

Неколико дана по објави рата, 29. ц. и к. пешадијски пук чија је база била у Великом Бечкереку и у који су регрутовани Банаћани са подручја Торонталске жупаније²⁹, полазио је у рат против Србије. Академик Богумил Храбак (и сам Великобечкеречанин по рођењу) забележио је занимљиву епизоду која се том приликом одиграла: једна млада сељанка пришла је строју и рекла војницима Србима: *да бог да се сви у Дунав утопе ако буду пуцали на Србе*³⁰. Тиме је она недвосмислено скренула пажњу на братоубилачку природу рата у који су полазили – Срби су, такође према Храбаковим наводима – нешто раније (1908) чинили 35% људства 29. пука³¹, да би се 1914. тај удео попео на 44%. Двадесет и девета (банатска) регимента ће у наредном периоду у више наврата бити похваљена од стране представника највиших војних кругова, за своје држање у борбама у Галицији против Руса.³² Међу њеним војницима који су почетком августа кретали у рат против Србије налазио се двадесетогодишњи **Милош Црњански**, касније један од највећих српских књижевника. Црњански је читав рат провео борећи се под заставом Аустроугарске и касније је оставио драгоцене и веома занимљиве описе свог учешћа. У септембру 1921, путујући на војну вежбу у Пешадијском пуку бр. 31 у Мостару, у време када је већ формирана југословенска држава, увежбавао је команде у возу на српском језику, непрестано се плашећи да ће се пред стројем „излетети” и по навици продерати немачки, викнути аустријску команду.³³ У сусрету са надређеним официрима, сабљу и капу држао је непрописно, и даље „по аустријски”.³⁴ Ратно искуство утиснуло је дубок печат на његово потоње књижевно стваралаштво, у ком је у више наврата писао и о другим истакнутим Србима који су се борили у редовима аустроугарске војске; међу њима су свакако најзвучнија имена **Светозара Боројевића**, истакнутог команданта на Италијанском фронту и генерал-пуковника **Павла Пухала** („фон Брлог”)³⁵. Ратовање

²⁸ *Különösen ki kell emelnem, hogy a szerb nemzetiségű hadkötelesek is minden tétoázás, vagy késedelem nélkül, készségesen vonultak be a zászlók alá.* „Torontálvármegye és a háboru. Jankó Ágoston alispán jelentése”, *Torontál* 198. sz., 1914. szeptember 2, 2 – 3. o. Такође в.: Ф. Крчмар – А. Балинт, *нав. дело*, 372, 376.

²⁹ О 29. ц. и к. пешадијском пуку види: Rudolf von Hödl, *Geschichte des k. u. k. Infanterieregiments Nr. 29, für immerwährende Zeiten Gideon Ernst Freiherr von Loudon*, Temesvár 1906; Jelić, Gyula, *Aranylapok a cs. és kir. 29-ik „Báró Loudon” ezred történelméből az 1914–1917-és világháborúban*, Budapest 1918, као и рад на српском новијег датума: Филип Крчмар, *Лаудонова регимента. Историја 29. ц. и к. пешадијског пука „Барон Фон Лаудон”*, Зрењанин 2015.

³⁰ Bogumil Hrabak, *Dezerterstvo, zeleni kadar i prevratna anarhija u jugoslovenskim zemljama 1914–1918*, Novi Sad 1990, 44.

³¹ Исто, 19.

³² Похвале на рачун 29. ц. и к. пука изнели су, осим самог команданта регименте („Lokales. Lob unseres Hausregimente”, *GBWb* 39, 25. September 1915, 4) и истакнути генерали аустроугарске војске **Едуард Бем-Ермоли** („Lokales. Lob unseres tapferen Hausregimentes”, *GBWb* 30, 24. Juli 1915, 3) и **Алфред Краус** („Lokales. Das Lob unseres Hausregimentes”, *GBWb* 45, 6. November 1915, 3).

³³ Милош Црњански, „Уз поему Стражилово”, у: Милош Црњански, *Изабрана дела*, Ваљево 2007, 1128.

³⁴ Исто.

³⁵ О Боројевићу је Црњански забележио: *Аустријском војском у Италији командује Србин. Генерал Светозар Боројевић (Razza di mercenarii)* (Miloš Crnjanski, *Komentari poezije*, Beograd 2013, 49). О Пухалу је записао: *У Галицији, један од највиших положаја у војсци држао је Србин, шеф штаба, генерал Пухало (de facto име је било Пувало), који је, у Бечу, знао мог ујака Васу Вујића и долазио му у кућу, због моје ујне, Бечлијке, и српства. Пухало је добио племство, за ратне заслуге, а кад му је тражен предикат, узео је име села откуда*

против Србије доживео је крајње емотивно: послат на српско ратиште, оболео је од дизентерије (или тифуса) и избегао борбе против својих сународника: *Оно што је главно, био сам поштеђен да идем, као аустријски каплар у Србију. Не верујем да бих то преживео*³⁶.

О учешћу и жртви коју су Срби из Великог Бечкерека, али и са подручја Торонталске жупаније платили Првом светском рату најубедљивије сведоче дуги прилози *Torontál*-а о рањеним и погинулим војницима, који су од јесени 1914. излазили у виду сталне рубрике овог листа под насловом *Мртви и рањени Торонталци (A háboru torontáli halottjai és sebesültjei)*. Тако нпр. издање овог листа од 23. септембра 1914, на чијој је насловној страни освануо натпис *Уништење Србије (Szerbia pusztulása)*, доноси вести да су у борбама рањени каплар **Андрија Драгијевић** из Панчева, редов **Спиридон Јованов** из Старог Чанада и редов **Ђорђе Кајић** из Деске.³⁷ Почетком октобра, исти лист доноси вест да су погинули редов **Љубомир Грујић** из Башаида и резервиста **Јован Новаков** из Великог Бечкерека, обојица из 7. пешадијског домобранског пука; из исте јединице били су рањени **Јован Несторов** из Башаида, **Алекса Косанић** из Карачоњлигета (Соке), **Емил Писаров** из Фердинандфалве (данашњи Нови Козјак), **Лазар Бибин** из Меленаца и **Младен Петровчанин** из Араче.³⁸ **Миленко Димитријевић**, син општинског бележника у Турској Кањижи³⁹ Павла Димитријевића, са пребивалиштем у Великом Бечкереку, погинуо је октобра 1914. у борбама у Босни и уз војне почести сахрањен у Зворнику; био је поручник 6. домобранског пука⁴⁰.

Великобечкеречка штампа не само да је бележила погибије српских војника у служби Аустроугарске, већ је истицала и њихово јунаштво: тако су се, нпр. браћа из Модоша⁴¹ – **Миливој** и **Стеван Николајевић** – прославили у борбама: Миливој на Дрини, а Стеван у Галицији⁴².

Gross-Becskereker Wochenblatt је 24. октобра јавио да је Великобечкеречанин **др Арон Пешић**, који је као помоћни лекар претходно додељен 6. домобранском пешадијском пуку из Суботице, *одликован Златним крстом за војне заслуге са круном на*

је био пореклом: „von Brlog”! *Није га се стидео* (Miloš Crnjanski, *Komentari poezije*, Beograd 2013, 29). И један и други су по завршетку рата поднели молбу да буду примљени у војску Краљевине СХС, али су били одбијени. Боројевић је остатак живота провео у Целовцу у беди, док је Пухалов статус изгледа био нерешен све до 1924. године, када је одлуком Министарства војске и морнарице Краљевине СХС пензионисан (ИАЗ, Ф. 97 Градско поглаварство Бечкерек–Петровград 1919–1941 (= Ф. 97 1919–1941), „Пензионисање официра бивше аустроугарске војске”, бр. 4789/1924.

³⁶ Милош Црњански, „Коментар уз песму *Траг*”, у публикацији: Милош Црњански, *Изабрана дела*, Ваљево 2007, 1082. У свом делу *Код Хиперборејаца* приповеда о међуратном сусрету са једним Италијаном, у Абруцима, који му је причао о свом учешћу у рату, да би му се на крају пожалио: *Рат је све покварио. Аустријанци, проклете мизерије, покварили су све, у првом светском рату*. На то му Црњански одговара (након што га је држао у незнању), да се борио на супротној страни: *Ја му онда понављам да сам и ја био тамо*. – *На страни Аустријанаца* (Милош Црњански, *Код Хиперборејаца*, у: Милош Црњански, *Изабрана дела*, Ваљево 2007, 616). У *Ембахадама*, пак, Црњански се осврнуо, укратко, на своје ратне дане, када се вукao по салцбуришким болницама: *Тада сам туђег цара служио и то је, каткад, било, врло ружно* (Miloš Crnjanski, *Embahade II*, Beograd 1984², 174 (prir. Borislav Radović).

³⁷ „Hirek. A háboru torontáli halottjai és sebesültjei”, *Torontál* 215. sz., 1914. szeptember 23, 2. o.

³⁸ „Hirek. A háboru torontáli halottjai és sebesültjei”, *Torontál* 227. sz., 1914. október 7, 2. o.

³⁹ Данашњи Нови Кнежевац.

⁴⁰ „Lokales. Heldentod”, *GBWb* 41, 10. Oktober 1914, 5.

⁴¹ Данашњи Јаша Томић.

⁴² „Hirek. A hős testvérek”, *Torontál* 228. sz., 1914. október 8, 2. o.

ленти, у знак признања за успешно деловање пред непријатељем⁴³. Годину дана касније, у октобру 1915, приликом уписивања трећег ратног зајма, Пешић је уписао огромну суму од 15.000 круна.⁴⁴ Овакво ратно држање није утицало на околност да је Пешић након рата играо истакнуту улогу у јавном и друштвеном животу Великог Бечкерека и Петровграда: ангажовао се на подизању и унапређењу амбуланте овдашњег Окружног уреда за осигурање радника и био члан Обласног одбора Јадранске страже у Петровграду⁴⁵.

Занимљив је и случај **Николе Стефановића**, сина пореског сенатора у Великом Бечкереку Јована Стефановића: у октобру 1915. он је јавно похваљен за своје држање пред непријатељем, као војник 26. домобранског пука⁴⁶. Након рата, обављао је две године дужност градоначелника Великог Бечкерека (од 28. марта 1929. до 14. марта 1931)⁴⁷, био један од оснивача и први председник Југословенско-чехословачке лиге (1930)⁴⁸ и председник Управног одбора за подизање споменика Светозару Милетићу у овом граду⁴⁹. Након одласка са места градоначелника бавио се адвокатуром⁵⁰, а неко време је био и председник Банатског сирочадског стола⁵¹.

Поручник **Ђорђе Протић** унапређен је фебруара 1915,⁵² да би *Wochenblatt* неколико месеци касније јавио да је *пао јуначком смрћу 20. маја на северном фронту*⁵³. Деветнаестогодишњи **Душан Угринов** из Великог Бечкерека такође је страдао у Галицији, код Немјаца, 28. октобра 1915. Припадао је 29. п. и к. пешадијском пуку, пао је „јуначком смрћу” (*hősi halált halt*), а његова оставштина предата је родитељима – Светозару и Лијани Угринов у пролеће идуће године.⁵⁴ Слична судбина задесила је и Великобечкеречанина **Миладина (Миладоша) Стевановића**, који је страдао у Галицији у јесен/зиму 1917, чију је оставину преузела, у име сина Владимира, његова удовица Зорка (рођ. Табаков).⁵⁵ **Петар Пера Велисављев** умро је у руском ратном заробљеништву 25. фебруара 1917. Имао је 58 година, био удовац, без деце, а његову оставину примио је брат у Великом Бечкереку, Степа Велисављев.⁵⁶

Лекар у резерви 29. пешадијског пука, **др Љубомир Думић** јавно је похваљен за храбро и пожртвовано држање пред непријатељем.⁵⁷ У пролеће 1915, пишући о јуначким борбама 29. пука у Галицији, *Wochenblatt* је забележио да је 25. марта у дворишту

⁴³ „Lokales. Auszeichnung”, *GBWb* 43, 24. Oktober 1914, 5.

⁴⁴ „Lokales. Zeichnung für die Kriegsanleihe”, *GBWb* 43, 23. Oktober 1915, 4. Међу виђенијим великобечкеречким Србима нашли су се још и **Ђорђе Дридарски** 4.000 круна, **Мита Деспотов** и **Душан Грунчић** по 5.000, **прота Жарко Стакић** 3.200, **Аркадије Нићетин** 2.000, **Стеван Ерски** и **Никола Ламбић** по 1.000, **Стеван Нићетин**, **Љубомир Лукић**, **Стеван Пиварски**, **Сима Рушић** и **Стеван Смедеревац** по 500 круна.

⁴⁵ А. Станојловић, *нав. дело*, 184, 411.

⁴⁶ „Lokales. Militärische Auszeichnung”, *GBWb* 43, 23. Oktober 1915, 3.

⁴⁷ А. Станојловић, *нав. дело*, 306.

⁴⁸ Исто, 418.

⁴⁹ Исто, 402.

⁵⁰ „Gradski načelnik u penziji g. Nikola Stefanović, advokat, tužio advokata g. Dr. Jocu Mihajlovića zbog njegovih primedaba pred sudom”, *Банатска пошта* 15, год. I, 27. јун 1936, 3.

⁵¹ „Пензија г. Николе Стефановића”, *Банатска пошта* 42, год. I, 25. децембар 1936, 3.

⁵² „Lokales. Avancement”, *GBWb* 9, 27. Februar 1915, 3.

⁵³ „Lokales. Heldentod”, *GBWb* 24, 12. Juni 1915, 3.

⁵⁴ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Предаја личних ствари нађених код Душана Угринова и Јаноша Коларика, који су погинули у рату”, бр. 6005/1916.

⁵⁵ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Оставинска ствар Стевановић Миладоша, погинулог у Галицији”, бр. 24039/1917.

⁵⁶ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Питање оставине Пере Велисављева, умрлог у Русији, а по извештају Црвеног крста из Беча”, бр. 726/1918.

⁵⁷ „Lokales. Allerhöchste Anerkennung”, *GBWb* 12, 27. März 1915, 3.

великобечкеречке касарне „Царевић Рудолф” уприличена свечана додела одликовања воднику **Чедомиру Рајићу** и каплару Јозефу Флајшхакеру; ордење им је доделио командант станице, мајор **Јовановић од Анталфалве** (de Antalfalva)⁵⁸. Након што им је срдечно честитао, војници у касарни су продефиловали пред одликованим саборцима.

У мају 1915, старији поручник 29. пука **Ђорђе Каћански** унапређен је у капетана.⁵⁹ Царском одлуком од јуна исте године, водник **Ђорђе Малински** из 41. пешадијског пука одликован је Сребрном медаљом за храброст II степена, а Бронзану медаљу за храброст добили су каплари **В. Лазић** и **Константин Савић**.⁶⁰ Месец дана касније, Сребрну медаљу за храброст II степена добили су заставник **Александар Ђурковић** и редов I класе **Александар Гавриловић**, а бронзану – наредник **Богољуб Невречан**, водник **Емил Ладичорбић** и редов **Дамјан Артуков**.⁶¹ Православни свештеник при 29. пуку **Ненад Барачки** одликован је, у знак признања за *одличну и пожртвовану службу пред непријатељем*, Крстом за заслуге II степена са црвено-белом лентом.⁶²

Трагичну поделу српског друштва у Првом светском рату можда најбоље осликава пример великобечкеречке породице Мојић. Локални мађарски лист *Torontál* јавио је марта 1917. да је **Петар Мојић**, каплар 29. ц. и к. пешадијског пука и син великобечкеречког православног свештеника **Драгутина Мојића**, погинуо „јуначком смрћу” у 22. години живота.⁶³ У време Петрове смрти, његов отац Драгутин се вратио кући у Велики Бечкерек из интернације, измучен и ороноу, тешко нарушеног здравља. Као један од виђенијих Срба у граду⁶⁴, био је ухапшен непосредно пред избијање рата (26. јула 1914), изложен јавном малтретирању и шиканирању разјарене руље коју су на такав третман охрабривале и војне и цивилне власти и спроведен у сегедински затвор Чилаг Бертен (касније је пребачен у Капувар).⁶⁵ Умро је 1926. године. У време погибије сина Петра, два његова друга сина – **Милорад** и **Иван** – већ су дезертирала из аустроугарске војске. Борили су се као добровољци српске војске на добручком фронту, где се нарочито истакао Милорад, који је и пре, а и после рата важио за фанатичног српског националисту. У предратном периоду био је члан Сокола, а у међуратном периоду је основао и једно време председавао великобечкеречким Удружењем ратних добровољаца (Иван је обављао дужност секретара)⁶⁶. *Summa summarum*: отац Србин страда због свог националног осећаја, док му синове раздваја рат; један од њих гине, на страни која ће у рату бити поражена.⁶⁷

⁵⁸ „Lokales. Dekorierung”, *GBWb* 14, 3. April 1915, 4. Анталфалва – данашња Ковачица.

⁵⁹ „Lokales. Avancement”, *GBWb* 19, 8. Mai 1915, 4.

⁶⁰ „Lokales. Dekorierte Helden”, *GBWb* 26, 26. Juni 1915, 3.

⁶¹ „Lokales. Dekorierte Helden des 29. Infanterie-Regiments”, *GBWb* 30, 24. Juli 1915, 4.

⁶² „Hirek. Kitüntetés”, *Torontál* 11. sz., 1916. január 14, 2. o.

⁶³ „Hirek. Hósi halál”, *Torontál* 55. sz., 1917. március 8, 2. o.

⁶⁴ Ватрени родољуб, Драгутин Мојић је активно учествовао у политичком и друштвеном животу своје средине, борећи се за српску народно-црквену аутономију; покренуо је 1913. године лист *Бечкеречке новине* који је угашен, односно забрањен неколико месеци пре Сарајевског атентата, а сарађивао је и у новосадској *Застави*. Урош Јовановић, *Национални борци за Југославију*, Велики Бечкерек 1930, 23.

⁶⁵ А. Станојловић, *нав. дело*, 63.

⁶⁶ Исто, 415. Милорад Мојић је био и један од водећих људи Југословенског народног покрета „Збор” у Великом Бечкереку и уређивао је више партијских гласила која су била забрањивана због своје антисемитске реторике („Zbog izazivanja plemenskog razdora”, *Банатска пошта* (=БП) 34, 31. октобар 1936, 2; „Један интересантан претрес”, *БП* 37, 21. новембар 1936, 3; „Уреднику *Erwache* суди се данас”, *БП* 38, 28. новембар 1936, 1; „Petrovgradski sud nalazi da Jevreji u Jugoslaviji nisu posebno pleme, već su oni Jugosloveni mojsijeve vere”, *БП* 39, 5. децембар 1936, 2; „Данашњи број листа *Erwache* забрањен”, *БП* 51, 6. март 1937, 4; „Због недозвољене садржине. Орган „Збора” на немачком језику „Ервахе” забрањен по трећи пут”, *БП* 61,

Суровост српске поделе и братоубилачки карактер који је Велики рат имао за српски народ пластично илуструју и потресне ратне успомене **Јована Павловића**, објављене у *Банатском гласнику* после рата:

„Дошла ми до руку мала биљезница у коју сам своједобно забележио главне моменте мог учествовања у светском рату.

Читам:

29. јула 1914. наруковао у Петроварадин 70. регементи.

Само оволико казују мртва слова, али у мени се пробуде све тужне успомене минулих грозних дана.

Остављајући за собом све мило и драго, седог оца интернираног у арадску тамницу, полазим да ратујем против Србије – браће своје. Мртва слова даље говоре:

2. августа. На предстражи дуж Саве код Прогара према Забрежју.

Не могу даље, бацити биљезницу и задубих се у мисли. Пред очима ми све у јаснијим бојама излази слика прошлости.

Пред очи ми излази командант чете, капетан М. В. који упрвши поглед у нас, наређује да „преко” и децу кољемо.

Згрозим се, зар ја, ког за 2–3 дана треба жена са малим анђелчетом да обрадује, зар ја да анђеле кољем?

Ха!!! капетане, зар се не сећаш да си још у мају говорио, да си добар Словен, Хрват коалиционаш.

Слика се мења. Видим се са својим водом, Срби и Хрвати, на подножију насипа, који брани да Сава не прелије ову обалу. Преко воде на 50–60 метара су сигурно они – Срби.

До мене Несрб каплар, који ми сваки покрет прати, не знам зашто, али он сигурно зна какво је наређење добио.

Преко се зачу песма:

„Ој Србијо мила мати”!

С’ ове стране се Срби згледнуше, у очима заблиста суза, па и нехотице одговорисмо тихо: „Радо иде Србин у војнике”...

Нисмо се више бојали. Као неком невидљивом силом вучени, изиђемо иза склоништа и станемо на врх насипа.

У један мах са српске стране запуцаше преко сто пушака, преко нас зазвиздаше танад, ми скочимо иза насипа, неколико избацише 2–3 метка у ваздух, па опет тишина.

Дођеш к себи. Боже! Да ли сам још жив? Је ли могуће да нас од преко сто српских стрелаца на ту малу даљину ни једно нису погодили?

Не! Одјекну ми у души, оно су прави Срби, који брату живот штеде.

И тог тренутка осетих силну неизмерну љубав и благодарност спрам Србије. Је ли им добри дух шануо, да су ти људи тамо браћа? Или су можда преко Саве чули одкуцаје наших срдаца која су им довикивала:

---

15. мај 1937, 1). Мојић је погинуо крајем 1944, као командант 5. пука Српског добровољачког корпуса (Бранислав Жорж, „Милорад Мојић у спорту”, *Нова искра* 87, Београд 2008, 25).

⁶⁷ Случај породице Мојић уп. са анегдотом о Славку и Богдану датом у: С. Марковић, *нав. дело*, 114: *Каже се да човек на сваком месту може да буде човек. Није истина!... Ето Славко и Богдан. Један српски, а други аустријски војник... Који од њих је на правом путу? Од чега то зависи? И ко је од њих прави син свога народа, и који од њих бегунац? Који од њих је прави мој син, и коме од њих ја чиним криво?*

Браћо наша драга опростите нам!

Срце ми се још једном стеже, бол, огорчење као гвоздени обручи обухватише га, да после једног тренутка у потоку суза излије сав отров, а да се напуни светом љубављу спрема свег оног, што је српско. Као у полу-сну лежао сам у високој трави, усне ми шапугаху:

Љубим те Србијо!, а замном шапугаху и остали Срби.

Доцније дознасмо зашто су пуцали. Они су из далека опазили нашег команданта, који је долазио да нас прегледа, па су нас пуцњавом опоменули да се склонимо.

После 24 сата буде наша 70. регемент – сигурно као неповерљива, на руски фронт бачена...”⁶⁸

Упоредо са борбама у Србији, Галицији, Италији и другде, иза фронта у позадини остале су забележене судбине и држање аустроугарских Срба чије животе рат није могао мимоићи. У јулу 1915, градоначелник Великог Бечкерека Золтан Перишић ангажује се на предмету – молби Јелене Ђорђевић, удовице **Стевана Ђорђевића** из Великог Бечкерека који је као војник 7. домобранског пешадијског пука погинуо на Северном фронту, оставивши за собом троје деце – близанце Чедомира и Босилку (рођ. 1912) и ћерку Радмилу (рођ. 1914).⁶⁹ Сачуван је низ сличних примера у којима се моли за новчану помоћ услед ратног ангажмана или жали на обуставу њене исплате.⁷⁰

Среско начелство Велики Бечкерек обавештава градоначелника Великог Бечкерека 11. јула 1915. да се **Сави Туринском, Светозару Попову, Сави Ардељану, Васи Миркову, Цветку Цвејићу, Петру Перкићу, Михајлу Цвејанову и Вељку Димитријевићу** одобрава одсуство из војске ради жетвених радова.⁷¹ Грађа Историјског архива Зрењанин сведочи да ова пракса међу српским војницима не само да је узела маха у току рата⁷², већ и да им је ради обављања пољских послова уступана радна снага – руски ратни заробљеници из великобечкеречког логора.⁷³ Тако нпр. **Јован Мирков** 1915. године упућује допис којим моли да му се уступе руски заробљеници, како би могао да заврши пољске радове⁷⁴, а градски чиновник Шандор Напхолц у августу 1916. обавештава

⁶⁸ Јован Павловић, „Успомене”, *БГ* 215, год. III, 9. октобар 1920, 1. У Арадском логору је преминуло двадесетак Срба са презименом Павловић, међу којима је, могуће, и отац Јована Павловића. Види: Стеван Бугарски–Бождар Панић (прир.), *Документи о умирању Срба заточеника у Арадском логору 1914–1915 (1916) године*, Нови Сад 2016, 206.

⁶⁹ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Помоћ породици Стевана Ђорђевића, палог у рату”, бр. 16354/1915.

⁷⁰ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба супруге Миљивоја Тодорова ради добијања припомоћи”, бр. 00622/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба супруге Срданов Живе ради добијања припомоћи”, бр. 03206/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба супруге Ламбић Мате ради добијања припомоћи”, бр. 03207/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Жалба Александра Радивојевића због укинућа ратне помоћи”, бр. 12112/1915 итд.

⁷¹ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Ослобођење службе ради обављања жетвених радова Турински Саве и другова”, бр. 14768/1915.

⁷² ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Ослобођење службе ради обављања жетвених радова за Јоцу Чобанова и Чедомира Кирћанског”, бр. 14481/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Ослобођење службе Милана Цвеића ради жетвених радова”, бр. 14 772/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Накнадно одобрење одсуства Душану Цветкову и друговима ради жетве”, бр. 14119/1915; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба Петра Грубачког ради ослобођења од војне службе због пољских радова”, бр. 9418/1916; ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Окружница да се изврши број војника пусти на одсуство ради обављања пољских радова”, бр. 21886/1918 итд.

⁷³ О руским ратним заробљеницима у Великом Бечкереку види: Видак Вуковић, „Војнички логор из Првог светског рата у Великом Бечкереку”, *Гласник музеја Баната* 11–12, Панчево 2002, 229–231.

⁷⁴ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Молба Јована Миркова за заробљеничком радном снагом ради обављања јесењих пољских радова”, бр. 21133/1915.

градоначелничко звање да су **Младен Грубачки, Сава Дунђерски, Обрад Гардиновачки, Васа Мирков, Иван Ђурчин, Илија Гећин и Вељко Рацков** вратили руске ратне заробљенике који су били код њих на раду и позива да им се врати уплаћена кауција у износу од 30 круна и 30 филера⁷⁵. Ови примери поступања према заробљеним Русима илуструју одсуство традиционалне и прокламоване словенске/братске солидарности, иако би се могло нагађати о њиховим правим мотивима – да ли је у питању било руковођење чистим интересом, без икаквог обзира према словенској браћи или жеља да се под паролом помоћи око пољских радова на неки начин олакша њихов неповољни положај.

По завршетку рата, великобечкеречки Срби који су ратовали на страни Аустроугарске нашли су се на пораженој страни. Међу њима је било доста официра, па чак и оних који су у време рата били одликовани због заслуга на бојном пољу и држања пред непријатељем. Њихов статус је решаван у првим поратним годинама и то је био процес који се отегао до дубоко у међуратни период. Према наредби Министарства војске и морнарице Краљевине СХС, обласне власти морале су прикупљати и прослеђивати податке о војницима и официрима бивше аустроугарске војске на својој територији. Они су могли да задрже своје чинове и статус, али су морали поднети следеће податке: 1) Име и презиме; 2) Чин у аустроугарској војсци и род оружја; 3) Место, дан, месец и година рођења; 4) Народност; 5) Име оца и мајке и очево занимање; 6) Степен образовања; 7) Датум ступања у војску и претходно занимање; 8) Датум добијања појединих чинова; 9) Брачно стање; 10) Да ли је осуђиван; 11) Подаци о одликовањима; 12) Тренутно место пребивалишта и занимање.⁷⁶ Сачувана грађа Историјског архива Зрењанин садржи неколико веома занимљивих аката, из којих се види да је међу истакнутим личностима града и околине у међуратном периоду било доста војника и официра бивше Аустроугарске монархије.

Тако нпр. списак пријављених официра и подофицира „бивше аустроугарске војске” на подручју Великог Бечкерека из јуна 1919. године, међу бројним мађарским и немачким, доноси и низ веома звучних српских имена и презимена. Овде су убележена чак тројица међуратних градоначелника Великог Бечкерека (од тога су двојица били ван војне службе у време рата): **Пера Ердељанов, Јован Стајић и Владимир Живковић**.⁷⁷ Поред њих, на списку су се нашли још и **Паја Крижанов** (интендант 3. пешадијског домобранског пука), **Жива Коларов** (пешадијски потпоручник), **Чеда Удицки** (резервни потпоручник 29. пешадијског пука) и др. – листом угледни Срби који су у међуратном периоду уживали углед великих родољуба.⁷⁸ Из маја 1919. датира уверење о учешћу у

⁷⁵ ИАЗ, Ф. 3 1769–1918, „Уступање руских ратних заробљеника који су били на раду код Грубачки Младена и другова”, бр. 17507/1916.

⁷⁶ ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Регулисање пријема аустроугарских подофицира”, бр. 8902/1919; ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Услови за пријем бивших аустроугарских официра у војску”, бр. 10097/1920.

⁷⁷ ИАЗ, Ф. 97, „Списак официра бивше аустроугарске војске који су се на основу издате наредбе пријавили”, бр. 7695/1919.

⁷⁸ ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Списак официра бивше аустроугарске војске који су се на основу издате наредбе пријавили”, бр. 7695/1919. **Паја Крижанов** се родио 1885. године у Великом Бечкереку, где је стекао основно и средње образовање. У својој *Аутобиографији* забележио је да су прота Жарко Стакић и Ђура Страјић имали пресудан утицај на његово патриотско васпитање. Учествовао је у Великом рату као војно-административни рачуновођа све до 1917, када је добио чин поднаредника и био упућен на Руски фронт. Пред крај рата добио је чин наредника и 1918. са својом батеријом отишао на Италијански фронт, где је био унапређен у заставника административне струке. Са овим чином упућен је као телеграфиста у Велики Варадин и Дебрецин, одакле се пријавио у Српску народну гарду у којој је играо важну улогу приликом

рату већ поменутог доктора **Арона Пешића**: *Од стране Градоначелничког звања сведочи се да је др. АРОН ПЕШИЋ овдашњи стални становник заменик жупанијског главног физика стар 38 година као /режименсарџт/ војнички лекар у капетанском чину у бившој Аустро угарској војсци за цело време рата служио.*⁷⁹ Сачувана је и молба апотекара **Данила Панића**, који се одазвао на позив Министарства војске и морнарице Краљевине СХС да буде примљен у војску нове југословенске државе као бивши аустроугарски официр/подофицир. Панић је поднео пријаву 8. јуна 1920. године, навевши у њој податке који га ван сваке сумње сврставају у ред српске елите:

Потписани молим да ме као бившег аустро-угарског резервног леутнанта примите у војску краљевства С. Х. С., са чином резервног санитарског потпоручника.

Своје податке износим у следећем:

1) *Зовем се Данило Панић*

2) *Родио сам се у Великом Бечкереку (Банат) 12. маја 1894 год. Отац ми се звао Данило Панић, варошки саветник, мати ми се зове Јелисавета, рођ. Шал*

3) *Свршио сам 4 разреда основних школе, 6 разреда гимназије, у Вел. Бечкереку, „Testimonium tirocinale” у Будимпешту, и предиспит тамо. I. строги ригороз у Загребу; „Magisterium” за апотекара сада септембра ове године полажем у Загребу.*

4) *Ступио сам у војску као једногодишњи добровољац 12 децембра 1915 године, код 29. пешачког пука у Вел. Бечкереку и служио сам до 30 октобра 1918 године; (до преврата 1918).*

Пре ступања у војску био сам на Универзитету.

5) *Поједине чинове сам добио:*

за кадета аспирант фелдфебела 16 октобра 1916 год. а затим за фенриха.

6) *Служио сам од 1915 – 1918 год. у 29. пешачком пуку, ди сам и као заповедник вођен био и у санитарском одељењу присутан.*

7) *Свршио сам резервну официрску школу у Грану, и положио сам теоретски и практички испит октобра 12 1916 год.*

8) *Резервни сам официр.*

9) *Судски нисам суђен.*

10) *Неожењен сам.*

11) *Србин сам.*

ослобођења Великог Бечкереча. По завршетку рата радио је неко време као главни књиговођа Великог Бечкереча и финансијски стручњак у више локалних служби и звања. Умро је 1965. године у Зрењанину (Верица Николић–Тања Милошевић, *Водич кроз архивске фондове Историјског архива Зрењанин*, Зрењанин 2007, 89). **Жива Коларов** родио се у Великом Бечкереку 1893. године, где је завршио гимназију. Након тога студирао је економију у Бечу, Грацу и Загребу. Учествовао је у Првом светском рату као официр. После рата је дипломирао и добио звање инжењера, а 1925. године почео је да ради у великобечкеречкој Трговачкој академији. Био је неколико година директор ове школе и у том својству борио се против њеног намераваног укидања. Био је повереник Матице српске у Великом Бечкереку/Петровграду, секретар Одбора за подизање споменика Светозару Милетићу и секретар Одбора за прославу стогодишњице рођења књижевника Ђуре Јакшића. Бавећи се локалном историјом, учествовао је у писању монографије *Петровград* 1938. године, а писао је и за *Гласник Историјског друштва у Новом Саду*. Током Другог светског рата био је хапшен због комунистичке делатности. Пензионисан је 1960. године као директор Економске школе. Умро је 8. августа 1974. године у Зрењанину. Његова писана заоставштина – документи, преписка итд. чува се у оквиру посебног фонда Историјског архива Зрењанин. В. Николић–Т. Милошевић, *нав. дело*, 102.

⁷⁹ ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Уверење др Арона Пешића о служби у аустроугарској војсци у чину капетана”, бр. 6221/1919.

12) За време окупације нисам био у Србији.

Вел. Бечкерек 8. јуна 1920.

Данило Панић
апотекар,
Крунска ул. бр. 19⁸⁰

Ван сваке категорије је међутим случај **Богољуба Алексића** (1874–1944), Србина који је уочи и за време рата имао мађарско племство⁸¹ и обављао дужности главног архивара Торонталске жупаније. У том својству активно је учествовао у културном животу Жупаније, па је тако непосредно пред рат сарађивао у писању њене свеобухватне монографије, за чије је потребе написао поглавље о њеној историји у периоду 1779–1867.⁸² За време рата је обављао уредно дужност жупанијског архивара и у том својству је и забележен у жупанијским шематизмима.⁸³ За то време, његово држање није познато на основу писања локалне штампе или архивских докумената, ако се остави по страни његово предавање *Ратови у старини* у организацији Слободног лицеја *Мађарског културног друштва Торонталске жупаније*⁸⁴, а које, по свему судећи, никада није ни одржао. Ипак, догађаји из међуратног периода и ондашњи политички сукоби износе на видело више информација о Алексићевом ратном ангажману. Наиме, по завршетку рата, он не само да се активирао на културном и просветном плану – као професор Српске гимназије у Великом Бечкереку, старатељ Градског музеја⁸⁵ и члан Историјског друштва у Новом Саду⁸⁶ – већ и као политички делатник. Наводно је за потребе српске/југословенске делегације на Версајској мировној конференцији написао *Историју Баната* коју је др Славко Жупански⁸⁷ предао српском посланику у Паризу Миленку Веснићу. Међутим, далеко је значајнија чињеница да је Алексић био члан Демократске странке и да је у два наврата од 1921. до 1928. обављао дужност градоначелника Великог Бечкерекa (уз краћи једномесечни прекид током 1924. године). У оба случаја када је био смењиван са ове функције, у првом плану налазило се његово држање за време рата. Уредник *Банатског гласника*, Милан Јевтић, беспоштедно је нападао Алексића: *Ево како изгледа један пунокрвни Нинчићев Мађарон* (мисли се на Момчила Нинчића, министра владе – прим. Ф.

⁸⁰ ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, „Молба Данила Панића”, бр. 9249/1920.

⁸¹ Borovszky Samu, *Torontál vármegye*, Budapest 1911, 533.

⁸² Исто, 429–476. Колико је била искрена његова оданост као Србина мађарској државној идеји довољно сведочи околност да му је додељен задатак научне обраде периода 1779–1867, који је укључивао и време Револуције 1848/49. године и српско-мађарских сукоба (прим. Ф. К.).

⁸³ *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1914*, Wien 1914, S. 1104; *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1915*, Wien 1915, S. 1110; *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1916*, Wien 1916, S. 1058; *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1917*, Wien 1917, S. 1088; *Hof- und Staats-Handbuch der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Jahr 1918*, Wien 1918, S. 1147.

⁸⁴ „Lokales. Die heurigen Lyzealvorträge”, *GBWb* 44, 30. Oktober 1915, 4.

⁸⁵ Милан Петров, „Музеј Торонталске жупаније од оснивања до 1918. године”, *Рад војвођанских музеја* 15–17, Нови Сад 1966–1968, 201–208.

⁸⁶ А. Станојловић, *нав. дело*, 31.

⁸⁷ Председник Српског народног одбора у Великом Бечкереку и опуномоћеник српске владе, први поджупан Торонталско-тамишке жупаније (прим. Ф. К.).

К.), кога он силом намеће за градоначалника главног града у Банату, Великог Бечкерека.⁸⁸ Како би поткрепио своје тврдње о Алексићевом мађарофилству, *Банатски гласник* је у два своја прилога у априлу 1928. објавио три документа који, између осталог, говоре и о његовом антисрпском деловању у предратним и ратним годинама;⁸⁹ они су претходно били обелодањени приликом судског процеса који је пред среским судом против Алексића повео и водио Миша Матић, интернирац и члан Сокола.⁹⁰ Из њих се види, најпре, да је Алексић уочи рата, 1913. године, пожуривао мађарске власти да раде на оснивању Музеја Торонталске жупаније и ширењу **мађарске** (подв. Ф. К.) културе, како их немађарске мањине (мисли се првенствено на Србе – прим. Ф. К.) не би у томе предухитреле.⁹¹ Међутим, *Банатски гласник* се није ту зауставио, већ је објавио још „пикантерија” из његове прошлости: *Овај исти Богољуб Алексић, кога народ у овом граду неће, али би гг. Нинчић, Стојадиновић и Максимовић да му га наметну, раставља се са својом супругом и међу њима се развија спор око јединог детета које им је дошло из тог брака (до развода је дошло 1915, у време рата – прим. Ф. К.). Суд досуди да мајка има право недељно једном да то дете држи... Исти лист даље преноси Алексићеву реакцију на одлуку суда: Моја од мене растављена жена одржава везе са личностима, које су политички компромитоване (а то су били српски Соколи у Великом Бечкереку) и са њима се у своје стану састаје. Ја као МАЏАРСКИ ЧИНОВНИК, који своје дете у родољубивом духу желим да одгојим, не могу без надзора пустити дете на такво место, где би његова млада душа била изложена евентуалној ЗАРАЗИ.⁹² Иза овога је *Банатски гласник* констатовао: *Човека, који о васпитању свога јединца говори на овај начин онда када је свака србијанска мајка и последње дете своје гурала у онај свети и велики жртвеник 1915, данас брани и штити г. др. Момчило Нинчић!* У другом делу текста, објављеном у идућем броју, *Банатски гласник* је пренео садржај заклетве коју је Алексић, по сопственом признању на суду, положио 13. новембра 1918, у време када је српска ослободилачка војска већ била пред самим Великим Бечкереком; текст заклетве је гласио: *Заклињем се да ћу Маџарској Држави веран бити, да ћу њену пуну независност заштитити, да ћу свом снагом својом служити на корист, слободу и напредак МАЏАРСКОГ НАРОДА. Тако ми Бог помогао!* Завршавајући своју дефamacију Алексића и напад на Нинчића, *Банатски гласник* констатује: *Једино своје дете један српски отац у**

⁸⁸ Милан Јевтић, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 14, год. XI, 6. април 1928, 1.

⁸⁹ Милан Јевтић, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 14, год. XI, 6. април 1928, 1, 4; Исти, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 15, год. XI, 13. април 1928, 2.

⁹⁰ ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, бр. 26702/1924; ИАЗ, Ф. 97 1919–1941, бр. 935/1924.

⁹¹ У том смислу, Алексић је писао жупанијским властима: *Пошто сам дознао, да Матица српска у Новом Саду хоће да оснује етнографски музеј и да је намерна проширити скупљање и на територији торонталске жупаније, потребно је да се што пре сазида жупанијски музеј и етнографски материјал неодложно сабере да га не би народносне мањине испред нас УПЕЦАЛЕ. Дознао сам даље и то, да и београдски музеј путем својих агената већ врши скупљање на територији ове жупаније. Позната је ствар да није могуће силом и потискивањем пробудити и неговати родољубље и домољубље код народносних мањина, јер свака акција рађа реакцију, те према томе народносне мањине, које станују на територији ове жупаније можемо придобити за МАЏАРСКУ СТВАР само на тај начин ако овде на граници МАЏАРСКА КУЛТУРА буде довољно негована. О култури пак знамо што значи у животу народа. Ово су осетиле и НАРОДНОСНЕ МАЊИНЕ (дакле Срби – прим. Б. Г.), и због тога журе да подигну своје културне установе. НАМА пак који смо ПОЗВАНИ ДА НЕГУЈЕМО И ШИРИМО МАЏАРСКУ КУЛТУРУ потребно је да журимо да не би НАРОДНОСНЕ МАЊИНЕ (читај: Срби!) нас предупредиле (Милан Јевтић, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 14, год. XI, 6. април 1928, 1). Алексић је на суду признао да је аутор овог дописа.*

⁹² Милан Јевтић, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 14, год. XI, 6. април 1928, 4.

*Банату, после оне славе српске од 1912, па 1913, па 1914. и оног гордог српског хода уз Голготу Српску од 1915, отима од српске – ЗАРАЗЕ! (...) ДР. МОМЧИЛО НИНЧИЋ пљује на образ свега српског поштења (...) и са ТИМ и ТАКВИМ несрећником држи ЗБОР НЕЧАСТИВИХ.*⁹³

Ови напади на Алексића су уродили плодом и он је смењен. Том приликом је одбијен и његов захтев за дупло рачунање ратних година (будући да не само да се није налазио на ратишту, већ у канцеларијском, и то туђем – непријатељском – звању), а обелодањено је да је чак уместо архивске службе по граду вршио и полицијске послове и претресао српске домове са мађарском полицијом; наводно је вршио преметачине јаче и интензивније од самих полицијских органа, нарочито прогонећи припаднике Соколског покрета. По одласку у пензију, Алексић се посветио изучавању банатских старина и археолошким ископавањима.⁹⁴ Умро је 1944. године, у време немачке окупације.

На удару *Банатског гласника* били су и други припадници великобечкеречке елите међуратног периода. Међу њима се налазио и геомер, инжењер **Паја Пин**, који је вршио премеравање и расподелу велепоседа некадашњих мађарских магната у Банату. Њега је *Гласник* јавно прозивао: *Господине Пин, будите тако фин, па нам одговорите на поновно питање: Јесте ли ви били аустријски официр у прокупачком округу у време када је избила она трагична побуна нашег народа у том крају? Како сте се ви, том приликом, држали? Како сте могли, гледајући ону тужну несрећу српског народа, одржати се на положају аустријског официра?*⁹⁵

ЗАКЉУЧАК

Пример Великог Бечкерека и његове српске елите у Првом светском рату никако не представља усамљену и изоловану епизоду – слични случајеви познати су и забележени и у другим срединама некадашње Јужне Угарске у којима су живели Срби.⁹⁶ Па ипак, непуно столеће од краја Првог светског рата, историјски мозаик овог значајног догађаја остаје непотпун и недовршен без виђења рата, ратних искустава, страдања, прича и судбина оних Срба који су ратовали на страни Аустроугарске монархије. Отварањем овог питања пред домаћом историографијом отвара се широка, „неузорана ледина” и пут којим се ређе (или готово никада не) иде. Кренути њиме значи суочити се са непријатним и надасве осетљивим питањем поделе српског народа у Великом рату, које је упорно „гурано под тепих” и успешно прећуткивано, уз тек ретке случајеве када га је било

⁹³ Милан Јевтић, „Мађарони су са Нинчићем!”, *БГ* 15, год. XI, 13. април 1928, 2.

⁹⁴ „Археолог г. Богољуб Алексић открио у близини Српског Елемира затрпан преисториски град из каменог доба”, *Банатска пошта* 23, год. I, 22. август 1936, 1.

⁹⁵ „Браца Пин, бидни фин!”, *БГ* 20, год. IV, 31. јануар 1921, 1.

⁹⁶ Тако је нпр. први бан међуратне Дунавске бановине **Дака Поповић** (1888–1967) из Новог Сада, рат провео на страни Аустроугарске, на Карпатима, између *Ердеља и Молдавије*, где је као пионирски официр радио на *оправци путева и мостова*, да би у пролеће 1918. његова пионирска јединица била пребачена на обалу реке Пијаве („*Beleška o piscu*”, у публикацији: Janko Drča (ur.), Daka Popović, *Srpski pokret u Vojvodini i Buna 1848–1849*, Novi Sad 2009, 544). Истакнути сомборски адвокат **Јован Јоца Лалошевић** именован је 31. октобра 1918. за министра правде у мађарској националној влади грофа Михаља Карољија („*Megalakult a népkormány*”, *Torontál* 250. sz., 1918. november 1, 1. o.), а и млади кикиндски песник, **Душан Васиљев** (после рата назван „Песник пораза”), провео је 1918. године седам месеци на Италијанском фронту.

немогуће избећи. Истраживати га значи налазити и исписивати на стотине, па и хиљаде српских имена и презимена чији су власници погинули, били рањени, обогалени или на други начин пострадали у непријатељској униформи; испитивати разлоге и мотиве за њихово држање, лоцирати невидљиву границу коју су прегазила њихова браћа добровољци, дезертери аустроугарске војске, остављајући своје сународнике на супротној, непријатељској страни; утврђивати различите узроке и разлоге због којих је та граница за многе остала непремостива препрека; ишчитавати потресне приче о осећањима Срба који одлазе да ратују против своје браће, али и непријатна сведочанства о ситуацијама у којима су забележени као крвници и прогонитељи својих сународника; трагати за објашњењима српских ратних одликовања и похвала стечених за исказану храброст пред непријатељем на бојном пољу – додељених од аустроугарских војних инстанци; наћи се на трагу судбина ових Срба у међуратном периоду када су живели међу браћом коју су до јуче гледали преко нишана и у држави против чијег су се стварања – вољно или невољно, али *de facto* – борили; и напослетку – прихватити се незахвалног посла изрицања историјског суда о њима и улози коју су одиграли у збивањима 1914–1918. године.

Filip Krčmar, PhD

ON THE WRONG SIDE OF HISTORY? SERBIAN ELITE IN VELIKI BEČKEREK 1914–1918.

Apart from being imperialistic by its nature, war between Austria-Hungary and Serbia that broke out in summer of 1914 also carried strong fratricidal features in terms of Serbian people. Such claim is easy to prove, when the number of Serbs who fought in Austro-Hungarian army against their compatriots is taken to consideration. And while some of them decided to defect and join the army of Kingdom of Serbia as volunteers (risking death penalty, reprisals towards their families and confiscation of their property by being condemned as traitors), others remained loyal to Dual monarchy, thus putting willingly or unwillingly their allegiance towards their homeland above the feeling of belonging to their ethnic group. As a result, massive part of Serbian political, social and cultural elite spent the war siding with Austria-Hungary against Serbia, only to be faced with defeat and carrying the burden of loser at the end. This paper sets out to explore the war engagement of this elite's members on a case study of Veliki Bečkerек, as well as their destiny in the interwar Yugoslavia, where they found themselves living surrounded by people against who they previously had to fight against. In the later period, their war record was considered undesirable, ideologically and politically ineligible and as such it has not been often discussed in Serbian historiography. Instead, focus was placed on Serbian intellectuals, prominent citizens, internees and volunteers fighting for Serbian army, who played the crucial role in the events that took place at the very end of the war. Up until today, their biographies and deeds dominate over the image and writings of WWI in Veliki Bečkerек, with their stories being constantly retold over and over again.

However, archival holdings and writings of the daily and weekly war press from Istorijski arhiv Zrenjanin clearly show that members of the Serbian elite in Veliki Bečkerek have supported Austro-Hungarian war effort, by publicly manifesting their loyalty to Austria-Hungary, donating money and food supplies to Red Cross, purchasing war bonds, fighting as soldiers on the front. The 29th imperial and royal infantry regiment from Veliki Bečkerek was comprised mostly of Serbs, including prominent writer Miloš Crnjanski, whose latter works were heavily inspired by his war experience in Galicia. Some of his compatriots and comrades in arms held high ranking positions and were even promoted for display of courage on the battlefield. Many died in combat, got wounded or fell into captivity while fighting on the Northern front against Russians. At the same time, far behind the front lines, wartime Veliki Bečkerek witnessed such cases in which Serbs were persecuting Serbs, using Russian prisoners of war for manual labor or appealing to Hungarian authorities to settle their financial status due to their participation in war.

Raising the issue of Serbs fighting in Austro-Hungarian army means to face the sensitive facts concerning Serbian people's division during the Great War. Going further into this topic means to research and note down hundreds of Serbs who died, got wounded, remained crippled etc. while fighting under the enemy's flag; it means to question their motives, i. e. opportunities or lack of opportunities to defect; to try to locate invisible psychological point of no return that their compatriots dared to cross while leaving them on the opposite side; to read heartbreaking stories and memories of Serbs who had been sent to shoot at their brothers, as well as unpleasant and abhorrent testimonies in which they were seen as persecutors of their fellow-Serbs; to look for explanation of their war medals and merits, recognized by Austro-Hungarian war party; and finally – to undertake rather ungrateful duty of judging their involvement and historical role in the Great War from 1914 to 1918.